

SUOMALAISET HISTORIAPÄIVÄT, LAHTI 9.2.2008

Kristiina Kalleinen: Hallinnon, politiikan ja identiteettien muutos autonomian ajan ensi vuosikymmenten Suomessa

Berndt Henrik Aminoff kirjoitti syyskesällä/alkusyksystä 1810 mm. seuraavasti: ”Mikä nyt on meidän, suomalaisten, todellinen isänmaamme, Ruotsiko vaiko Suomi? Minun ymmärtääkseni isänmaani on siellä, missä synnyin, missä rintalapsena imin itseeni isänmaan rakkauden, missä olen varttunut ja saanut kasvatukseni. Siellä lienee isänmaani, siitä aivan riippumatta kenen hallitsijan alainen olen. Mitkä velvollisuudet meidän suomalaisten tulee nyt täyttää Suomen jouduttua rauhanteossa Venäjän omaksi ja Ruotsin julkisesti päästettyä meidät uskollisuuden ja kuuliaisuuden velvollisuudesta sitä kohtaan? Niin, nyt on jokaisen rehellisen suomalaisen koetettava kaikin ajateltavin keinoin puolestaan edistää keisarimme jaloja aikeita syntymämaamme onnellistuttamiseksi. ---- Mitä meillä suomalaisilla nyt on valittamista? Olemme niin kuin ennenkin vapaa kansa, hallittu vanhojen vahvistettujen lakiemme mukaan. Omat syntyperäiset kansalaisemme, jotka olemme keskuudestamme saaneet itse valita, hoitavat lakia ja oikeutta; verojamme on vähennetty, ja me elämme suuren, mahtavan hallitsijan turvissa. Sanon, että jos me edelleenkin saamme nauttia kaikkia näitä etuja, on Suomi Euroopan onnellisin maa...”

Kuten tämä esimerkki osoittaa Suomen siirryttyä osaksi Venäjän keisarikuntaa tuli välttämättömäksi pohtia kysymystä isänmaasta, Suomen asemaa Venäjän yhteydessä ja hallinnon järjestämiskysymyksiä.

Kun Suomesta 1809 tuli sisäisesti itsehallinnollinen osa Venäjän keisarikuntaa, ei tämä kuitenkaan merkinnyt sitä, että jotain olisi yhtäkkisesti kuin salamaniskusta muuttunut. Kuningas vaihtui keisariin, mutta muita välittömiä ja suuria muutoksia ei tapahtunut. Historia ei tunne jyrkkiä katkoksia, joten ei vuosi 1809 sellaista merkinnyt Suomellekaan. Muutokset tapahtuivat vähitellen ja ajan kuluessa. Tavallinen alamainen, ”yhteinen rahvas”, huomasi mitään muutoksia vielä hitaammin kuin säätyläistö ja virkamiehistö erityisesti. Paikallishallinnon johdossa säilyi maaherra, landshövding, kuten ennenkin, ja vanha ruotsalainen raha oli käytössä vielä pitkään. Vasta vuonna 1837 maaherra –nimitys muutettiin venäläisittäin kuvernööriksi ja vasta 1840 –luvun kuluessa ruotsalainen raha poistettiin liikenteestä ja korvattiin ruplalla.

Muutoksia alkoi vähitellen tapahtua etenkin keskushallinnon taholla. On kuitenkin huomattava, että aivan valloituksen alkuvaiheessa eivät suomalaiset itse suunnitelleet minkäänlaista keskushallintoelintä, sillä eihän Suomella sellaista ollut Ruotsinkaan yhteydessä ollessaan. Oman keskushallintoelimen luominen tuli mukaan kuvaan vasta syksyllä 1808, kun lähetyskuntakutsu Pietariin oli tullut ja lupaus valtiopäivistä saatu. Kuten professori emeritus Osmo Jussila on Suomen suuriruhtinaskunta –teoksessaan seikkaperäisesti selvittänyt, vuoden 1808 aikana tehtiin useita suunnitelmia Suomen ylimmän hallinnon järjestämisestä ja sen kytkemisestä Venäjän hallintoon. Näille suunnitelmille oli yhteistä kenraalikuvernöörikeskeisyys – Suomihan oli saanut venäläisen kenraalikuvernöörin keisarin henkilökohtaiseksi edustajaksi ja asioiden valvojaksi suuriruhtinaskunnassa – sekä se, että Pietariin suunniteltiin perustettavaksi jonkinlainen Suomen konselji tai departementti joko Venäjän Hallitsevan senaatin tai jonkin ministeriön yhteyteen. Suomen ensimmäinen lyhytaikainen kenraalikuvernööri G.M. Sprengtporten laati heti virkakautensa alussa Suomen hallinnon järjestämisestä

suunnitelman, jonka mukaan hallinnosta olisi tullut hyvin kenraalikuvernöörikeskeinen. Sprengtportenin suunnitelmasta ei sellaisenaan toteutunut kuin yksi kohta; nimittäin joulukuun 1. päivänä 1808 keisari Aleksanteri I päätti, että kaikki Suomen asiat oli esiteltävä suoraan hänelle, ohi Venäjän ministerien. Tätä voidaan tietyllä tapaa pitää Suomen autonomisen aseman alkuna, kun Suomi irrotettiin muiden Venäjän ministerien suoranaisestä ja välittömästä toimintapiiristä.

Yhdeksi Porvoon valtiopäivien merkittävimmistä tehtävistä tulikin luoda Suomelle oma keskushallintoelin, joka sai nimen Hallituskonselji, sittemmin vuodesta 1816 lähtien Keisarillinen Suomen senaatti. Se, että hallituskonselji perustettiin suomalaisten tekemän esityksen mukaan, oli kuitenkin lähes hiuskarvan varassa. Kun ehdotus alkukesällä 1809 jätettiin sekä Porvoon säädyille että kenraalikuvernööri Barclay de Tollylle tarkastettavaksi, esitti kenraalikuvernööri siitä jyrkän kielteisen kannan katsoen sen vähentävän kenraalikuvernöörin valtaa. Hallituskonseljia ei hänen näkemyksensä mukaan tarvittaisikaan lainkaan, sillä se vain hidastaisi asioiden etenemistä. Kirjoittamansa muistion luonnokseen hän oli kirjoittanut, että Suomen johtomiehet olivat suunnitelleet ilkeämielisesti tällaisen konseljin tarkoituksenaan anastaa hallitusohjat ja voidakseen siten sortaa alempaa luokkaa. Tämän lauseen Barclay de Tolly oli kuitenkin viivannut yli. Jostain syystä, jota emme tiedä, Barclay de Tolly kuitenkin muutti nopeasti mielensä ja oli elokuun alussa sitä mieltä, että konselji oli mitä pikimmiten perustettava, jotta sodan takia pysähtyneet asiat saataisiin etenemään. Niinpä keisarin vahvistettua konseljin ohjesäännön pidettiin lokakuun toisena päivänä 1809 konseljin juhlalliset avajaiset Turussa.

Yksi merkittävimmistä keinoista Suomen aateliston ja säätyläistön rauhoittamisessa ja keisariuskollisuuden vahvistamisessa oli suuriruhtinaskunnan siviilihallinnon virkojen perustaminen, ja tässä Hallituskonselji ja sen alainen keskusvirastorakenne olivat tärkeässä asemassa. Hallituskonseljin 14 jäsenen ja prokuraattorin lisäksi sinne perustettiin vuonna 1809 peräti 40 virkaa, vuoteen 1811 mennessä niitä oli perustettu yhteensä 69. Kaikkiaan Suomen siviilihallintoon perustettiin 1810 – luvulla 300 uutta virkaa. Aatelisten osuus siviilihallinnossa kasvoi vuosien 1810 ja 1840 välillä kuudesta prosentista 23 prosenttiin, ja jos katsotaan vielä vähän kauemmas ajassa, niin vuoteen 1870 mennessä aatelisten osuus oli jo kolmannes. Täynnä uusia virkoja olevan keskushallinnon perustaminen synnytti Suomen suuriruhtinaskuntaan oman kiinteän eliitin pääasiassa aateliston piiristä.

On huomattava, että sääty-yhteiskunnassa virkojen kautta kanavoituivat muutkin edut. Aateli kilpaili hallitsijan suosiosta, joka ilmeni aateluuden, virkojen, venäläisten arvonimien, kunniamerkkien ja henkilökohtaisten lahjojen muodossa. Tehokkaimmin uusiin etuihin pääsi kiinni senaatin jäsenyyksien kautta, mikä näkyi sukulaisuusverkostojen muodostumisena senaattoreiden ympärille. Suomalaisten senaattoreiden nimitykset olivat jatkossakin vahvassa yhteydessä niihin ensimmäisiin sukuihin, jotka olivat suhtautuneet myönteisimmin uuteen valtakunnanyhteyteen Suomen valloittamisen aikana.

Yhtä tärkeää kuin Hallituskonseljin luominen tuli olemaan Suomen Asiain Komitean eli Suomen asioiden esittelyviraston perustaminen Pietariin 1811. Vaikka en mielelläni korostakaan yhden yksittäisen historian toimijan merkitystä, niin tässä tapauksessa se on kuitenkin tehtävä, sillä niin merkittävä oli Gustaf Mauritz Armfeltin panos Suomen

asiain komitean luomisessa. Kun Ruotsissa Kustaa III murhan jälkeen epäsuosioon joutunut G.M. Armfelt vieraili vuonna 1810 Venäjällä, hän ehdotti keisarille suomalaisista virkamiehistä koostuvan esittelyviraston perustamista Pietariin tuolloin myös Suomen asioita esittelevän Venäjän valtiosihteeri Mihail Speranskin avuksi. Käsken saatuaan Speranski ryhtyikin suunnittelemaan esittelyviraston perustamista mutta siten, että siihen olisi kuulunut kaksi suomalaista ja kaksi venäläistä jäsentä. Tämä Speranskin suunnitelma oli jo toteutumaisillaan, kun G.M. Armfelt poliittisista syistä muutti Tukholmasta Pietariin. Keisari Aleksanteri I:n suosikiksi nopeasti päässyt Armfelt sai pian keisarilta käskyn laatia komitean johtosääntö yhdessä Speranskin kanssa nimenomaan Armfeltin oman suunnitelman pohjalta, ei Speranskin. Näin tapahtui ja siten Suomi sai oman suomalaisen esittelyviraston, jonka pj:ksi tuli Armfelt ja valtiosihteeriksi Turun hovioikeuden asessori Robert Henrik Rehbinder.

Armfeltin puheenjohtajakautena komitean painoarvo suhteessa hallituskonseljiin oli huomattavasti hallituskonseljia suurempi, eräs Suomessa käynyt englantilainen matkailija kirjoittikin, että Armfelt oli Suomen ministeri Pietarissa, jonka käsiin Suomen hallinto oli uskottu, ja tuolloinen kenraalikuvernööri Fabian Steinheil vain Turussa asuva sotilaskuvernööri. (Barclay de Tolly oli eronnut virastaan vuoden 1810 alussa ja hänen tilalleen oli maaliskuussa tullut balttilaissyntyinen kenraali Fabian Steinheil, jota aikalaiset hyvin nopeasti alkoivat kunnioittaa lempinimellä ”ukko”.)

Vaikka G.M. Armfelt halusi Suomelle omat suomalaiset hallintoelimet, hän silti katsoi, että Suomen kiinteämpi liittyminen Venäjään antaisi sille hyötyä ja voimaa. Tämä oli se sanoma, joka seuraavina vuosikymmeninä tultiin yhä uudestaan ja uudestaan toistamaan sekä ylimpien suomalaisten viranomaisten että venäläisten taholta. Lähentymiseen liittyi

olennaisella tavalla myös venäjän kielen osaamisen lisääminen suuriruhtinaskunnassa, Armfelt katsoi, että se oli Suomen aseman säilymisen tärkeimpiä edellytyksiä: ”Nuorison tulee välttämättä oppia se kieli voidakseen valvoa ja auttaa Suomen menestymistä”. Armfeltin käsitys oli, että Suomi menestyisi myös taloudellisesti läheisessä ja kiinteässä yhteydessä Venäjään.

Suomen Asiain Komitea lakkautettiin 1826 kenraalikuvernööri A. A. Zakrevskin myötävaikutuksesta, jolloin valtiosihteeri jäi yksin alaistensa virkamiesten kanssa valmistelemaan keisarille esiteltäviä asioita, siis ilman komitean kollegiaalista käsittelyä. Tosin on huomattava, että Rehbinder samoin kuin kollegansa ei sinänsä vastustanut kömpelöksi todetun komitean lakkauttamista, mutta he vastustivat tapaa, jolla se lakkautettiin: eli lakkauttaminen tapahtui kenraalikuvernöörin aloitteesta ja hänen esittelystään. Komitean hajotusasiasta Rehbinder kirjoitti eräässä kirjeessä seuraavasti: ”Komitea on hajoitettu, sitä koskeva julistus allekirjoitetaan tänään. Olemme sepittäneet tämän asiakirjan niin hyvin kuin suinkin kykenimme, kun meidän ei sallittu neuvotella kenenkään kanssa eikä kysyä senaatin mielipidettä. Se kyllä minulle ensin luvattiin, mutta sittemmin huomattiin, että kun komitea oli perustettu ilman sitä muodollisuutta, se voitiin samalla tavalla lakkauttaakin.”

Muun muassa tämän SAK:n lakkauttamisen takia kenraalikuvernööri Zakrevskia on etenkin vanhemmassa historiallisessa kirjallisuudessa pidetty eräänlaisena ”Suomi-Syöjänä”, eräänlaisena Bobrikovin esiasteena, mutta tämä ei pidä paikkaansa historiallisten tosiasioiden kanssa. Zakrevskin toimia sinänsä ei voida pitää venäläistämisenä, eikä hän itse omasta halustaan olisi sellaiseen voinut ryhtyäkään; hänen tehtävänsähän oli noudattaa keisarin antamia suuntaviivoja ja toimintaohjeita

Suomen asioiden hoidossa. Tunnetustihan Zakrevski oli mm valmis puolustamaan suomalaisten huonoa venäjän kielen taitoa toteamalla, ettei Ruotsikaan 600 vuotta kestäneen valtakautensa aikana ollut kyennyt saamaan ruotsia vallitsevaksi kieleksi – kuinka siis venäjän olisi pitänyt muuttua yleisesti osatuksi kieleksi 16 vuodessa? Ja sitä paitsi: tarvitsiko välttämättä puhua venäjää voidakseen uskollisesti palvella keisaria?

Vuosina 1811-1812 toteutettiin myös merkittävä Viipurin läänin palauttaminen ns. Uuden Suomen yhteyteen. Tässäkin operaatiossa G.M. Armfeltin osuus oli merkittävä, ja on ilmeistä, että hän yhdessä Speranskin kanssa sai keisarin omaksumaan ajatuksen Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämisestä, toimenpide, jonka perussyynä aikalaisten mukaan pidettiin Vanhan Suomen olojen takapajuisuutta. On kuitenkin ilmeistä, kuten viimeaikainen tutkimus (dos. Jyrki Paaskoski) on osoittanut, että näiden olojen takapajuisuutta liioiteltiin tarkoitushakuisesti. Kaikki suomalaiset eivät edes olleet tästä päätöksestä ilahuneita ja he katsoivat, että olot Vanhassa Suomessa olivat vajaan sadan vuoden kuluessa muuttuneet niin paljon, että alue tuntui vieraalta ja toisenlaiselta omiin oloihin verrattuna. Voinemme arvella, että seuraavassa G.M. Armfeltin kirjoituksessa Viipurin läänin oloista on tiettyä tarkoituksenmukaisuutta: ”lahjoitusmailla vapaista miehistä on tehty maaorjia, jotka sisältyvät maakauppaan. Vapaudesta on jäljellä vain se oikeus, ettei talonpoikaa voi myydä yksilöinä. Sellaisen kohtelun tuloksena talonpojista, näistä ahkerista ja lainkuuliaisista työmiehistä, on tullut laiskoja ja vastahakoisia ihmisiä, jotka usein vaipuvat epätoivoon. Oikeus on ostettavissa, tuomarien kyvyttömyys ja sorto vähentävät oikeuden arvovaltaa, kohtuullisiakaan korvauksia ei makseta. Maan kalliita metsävaroja tuhlataan ja yleinen kurjuus vallitsee.”

Yhdistäminen toimeenpantiinkin sängen nopeasti ja tehokkaasti. Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämisestä oli myös se etu, että mm. kenraalikuvernöörin kansliaan saatiin venäjänkielen taitoisia virkamiehiä nimenomaan Vanhan Suomen alueelta aina 1840 – luvulle saakka.

Edellä esitettyjen hallinnollisten muutosprosessien kuvaaminen on kaikkein konkreettisinta ja helpointakin. Toisin on poliittiskulttuuristen muutosten ja etenkin identiteettiin liittyvien muutosten laita. Seuraavassa kuvaan lyhyesti politiikkaan tai paremminkin poliittiseen kulttuuriin liittyviä muutoksia.

Olen omissa kirjoituksissani ja pitämissäni luennoissa luonnehtinut ajanjaksoa 1809-1855 nimityksellä ”Yhteisymmärryksen aika” tahtoen tällä ilmaista sen, että korkeimmalla virkamiestasolla sekä Suomessa että Venäjällä oltiin hyvin pitkälle samaa mieltä niistä periaatteista, joiden mukaan suomalais-venäläisiä suhteita tuli ohjata. Suomen hallinnon johdossa oli aina Krimin sotaa saakka ja jonkin verran sen ylikin sukupolvi, joka oli saanut paitsi hallinnollisen myös poliittisen koulutuksensa Pietarissa siinä vaiheessa, kun Suomi yhdistettiin Venäjään ja Suomelle luotiin omat hallintoelimet. Näistä kokemuksista saatujen näkemysten perusteella he ohjasivat Suomen politiikkaa suhteessa Venäjään. Ennen kaikkea heitä yhdisti ns. reaalipoliittinen näkemys suomalais-venäläisistä suhteista sekä näkemys siitä, että Suomen oli omien etujensa takia tiiviimmin kiinnityttävä Venäjän yhteyteen. Tässä myös venäjän kieltä ja sen osaamista pidettiin ensiarvoisen tärkeänä, ja tämä sukupolvi oli myös sukupolvi, joka olisi ollut valmis ottamaan Suomen virkakieleksi venäjän ruotsin tilalle. He eivät kuitenkaan halunneet Suomen täydellistä yhdistämistä keisarikuntaan, sillä heillä oli

vahva käsitys Suomen lakien ja yhteiskunnallisten olojen paremmuudesta venäläisiin lakeihin ja yhteiskuntajärjestelmään verrattuna.

Mikäli poliittis-hallinnollista toimintakulttuuria tuona ajanjaksona halutaan jollakin nimellä luonnehtia, niin parhaiten sitä kuvaa käsite suosikkihallinto. Autokraattisesti hallitulla Venäjällä kaikki ”valo” – kuvaannollisesti sanoen – oli peräisin keisarilta. Olennaista tuolloin oli, kuka tai ketkä olivat keisarin lähimpiä luottohenkilöitä eli suosikkeja ja pääsivät tuosta keisarin ”valosta” nauttimaan.. Vuosisadan alkupuolella Suomen kenraalikuvernööreistä Zakrevski ja hänen seuraajansa meriministeri A.S. Menshikov olivat keisarin läheisiä neuvonantajia, suosikkeja siis, jolloin Suomessa tärkeitä henkilöitä olivat ne, jotka olivat onnistuneet saamaan kenraalikuvernöörin luottamuksen puolelleen. Tärkeää oli edelleen se, ketkä olivat kenraalikuvernöörin suomalaisten suosikkien omia suosikkeja, sillä näiden muodostaman verkoston piirissä ja kenraalikuvernöörin avulla asiat yleensä hoidettiin. Joidenkin erityisen tärkeiden asioiden kohdalla senaatti joko kokonaan sivuutettiin tai sen yli jyrättiin siitä välittämättä.

Poliittisesta hallintokulttuurista pääsemmekin sujuvasti pohtimaan identiteetin käsitettä ja identiteettien muutoksia autonomian ajan ensi vuosikymmenten aikana. Kuten tunnettua, etenkin Etelä-Suomessa Suomen sodan aikana ja heti sen jälkeen suuri osa säätyläistöstä hyväksyi uuden hallitsijan ja Suomen liittämisen Venäjän keisarikuntaan sekä oli valmis työskentelemään tämän yhteyden vakiinnuttamisen hyväksi. Usein tätä on pidetty jonkinlaisena petturuutena ja on ihmetelty nopeaa takin käännöstä Ruotsin kuninkaan uskollisesta alamaisesta Venäjän keisarin lojaaliksi alamaiseksi. Muutos ei

kuitenkaan ole sinänsä ihmeteltävä, kun otamme huomioon edeltävän vuosisadan kehityksen sekä tapahtumahistorian että aatehistorian kannalta.

Vuosisadan alussa Suomen hallintoa johtavien virkamiesten henkinen tausta oli 1700 –luvun lopun valistuksessa ja ns. hyödyn aikakaudessa. Aateliston asenteiden kehitykselle 1700 –luvun lopussa oli ominaista myös kosmopoliittisuus. Voidaan sanoa, että valistusajan rationalismiin kasvaneille virkamiehille oli toisarvoista, kenen herruuden alla elettiin, kunhan nautittiin turvallisuutta ja henkilökohtaisia etuja. Kansallisuudella ja kielellä ei tässä ollut suurtakaan merkitystä. 1700 –luvun sotaisat kuten ison vihan ja pikku vihan aika olivat saaneet useat suomalaisen aatelistoon ja säätyläistöön kuuluneet ajattelemaan, että Suomi ennen pitkää saattaisi joutua Venäjän alaisuuteen lopullisesti. Ranskan vallankumouksen jälkeen ja Napoleonin sotien aikana 1800 –luvun alussa suomalaiset saivat taas pelätä Venäjän miehitystä, joka oli koettu kahdesti edellisellä vuosisadalla ja kahdesti oli myös todettu, ettei Ruotsi pystynyt puolustamaan Suomen aluetta Venäjää vastaan.

Edellä esitetystä suhtautumistavasta löytyy erinomainen esimerkki jo esityksen alussa siteeratun Berndt Henrik Aminoffin muistiinpanoista: ”Mitä on Suomi voittanut olostaan Ruotsin valtikan alaisena? Sen, että se vuosisatoja on ollut sotatantereena. Voimme laskea, että aina kerran kahdessa vuosikymmenessä on suomalaisten alamaisten kallis veri lihoittanut peltojamme ja syntymämaata. Joka kerta on maamme korvaamattomaksi vahingokseen kadottanut useita tuhansia ihmisiä. --- Onko Ruotsilla sitä vastoin sataan vuoteen ollut mitään sotaa maan sydänosissa, onko ruotsalaisten veri kostuttanut heidän peltojaan? Siellä väestö on säilynyt, minkä vuoksi varallisuus onkin Ruotsissa suurempi. Siinä se etu, minkä olo Ruotsin maakuntana on Suomelle tuottanut.

Minun nähdäkseni Suomi ei koskaan enää voi joutua sotatantereeksi, niin kauan kuin olemme Venäjän suojeluksessa ja Venäjän keisarikunta on pystyssä. Näistä tässä mainitsemistani syistä pidän Suomea nykyään onnellisempana kuin mitä se oli Ruotsin vallan alaisena.”

Millainen ns kansallinen identiteetti sitten 1800 –luvun alun Suomen ruotsinkielisellä säätyläistöllä oli? Vaikka ns. suomalaisuusharrastusta eli fennofiliaa oli Turun Akatemiassa ollut 1700 –luvulla - joista mainittakoon esimerkiksi Daniel Juslenius sekä Henrik Gabriel Porthan, niin se ei levinnyt ylimmän säätyläistön keskuuteen vaan pysyi akatemian tutkijoiden harrastuksena. Turun akatemiassa annettu opetus ei kuitenkaan voinut olla vaikuttamatta siellä opiskelleisiin säätyläispoikiin. Porthanin vaikutus on ilmeinen. H.G. Porthan tulkitsi 1700 –luvun lopussa toisin kuin aiemmin oli ajateltu, että suomalaiset eivät olleet vain Suomessa syntyneitä ja kasvaneita vaan he olivat nimenomaan suomea puhuvia. Mielenkiintoista Porthanin ajattelussa on, että hän katsoi, että sen kansakunnan, johon kuului, saattoi valita itse. Tämä oli mahdollista kielenvaihdoksen kautta.

Etnisyys ei siten ollut Porthanille muuttumaton ja peruuttamaton, syntymässä annettu. Hän käsitti sen tuntomerkeiksi *kielen, tavat ja elinkeinot tai vielä yleisemmin elämäntavan*. Ihminen saattoi muuttaa näitä kaikkia. Monin paikoin suomalaiset olivat täydellisesti sulautuneet ympärillään elävään ruotsalaiseen kansaan, missä Porthan ei nähnyt mitään paheksuttavaa tai murehdittavaa. Porthanin kielikäsitys oli välineellinen: jos esimerkiksi oppi oli hankittavissa vain ruotsiksi, sitten tuo kieli oli opiskeltava ja omaksuttava. *Kysymys oli välineen tehokkuudesta viestin välittämisessä ja siirtämisessä.*

Suomea 1800 –luvun alkuvuosikymmeninä hallinnoineet virkamiehet, jotka olivat syntyneet 1700 –luvun jälkimmäisellä puoliskolla, olivat hyvin pitkälle omaksuneet Porthanin käsitykset. Esimerkiksi vuonna 1814 Lars Gabriel von Haartman, joka sittemmin tuli olemaan Suomen hallinnossa hyvin tärkeä henkilö, totesi, että kaikki kielet ovat yhtä hyviä toisiaan ymmärtämään pyrkivien ihmisten kesken. von Haartmanin kielikäsitys oli siis selkeästi välineellinen. Niinpä kun snellmanilainen fennomaaninen herätyskuuto 1840 –luvulla alkoi kuulua Kuopiosta, edellä mainitun ”porthanilaisen” käsityskannan omanneet virkamiehet eivät voineet sitä ymmärtää. He uskoivat tämän ”porthanilaisen” käsityksensä mukaisesti suomen kielen kehittyvän omaa tahtiaan ilman, että sitä pitäisi erikseen ryhtyä kehittämään.

Tämänkaltaiset kysymykset kielestä ja kansallisuudesta liittyvät olennaisella tavalla kysymykseen identiteetistä ja erityisesti kansallisesta identiteetistä, eli asiasta, jota suomalainen säätyläistö ja aatelisto joutuivat pohtimaan Suomen tultua osaksi Venäjän keisarikuntaa. Etenkin sen jälkeen kun Vanha Suomi eli Viipurin lääni oli liitetty takaisin Uuden Suomen yhteyteen, oli piirtynyt poliittisen Suomi-kokonaisuuden rajat, ja väistämättä jouduttiin pohtimaan, mitä se merkitsi. Tunne kuulumisesta suureen ja mahtavaan Venäjän keisarikuntaan vahvistui erityisesti vuoden 1812 aikana, kun Napoleonin joukot olivat joutuneet perääntymään Venäjältä. Tämä sai jo yleensä hillityn valtiosihteerin Rehbindein lausumaan Venäjää tarkoittaen: ”täytyy myöntää, että tämä on suuri kansakunta ja yhtä liikuttava kuin harvinainen esimerkki siitä, että maassa voi olla niin jalo ja täydellinen hallitsija ja niin uskollinen ja altis kansa”.

Pietarissa Suomen asiain komitean jäsenten käsitykset Ruotsista ja Venäjältä ja Suomesta niiden välissä muuttuivat nopeasti ja hyvin perusteellisesti. Ns. byrokraattis-

patrioottinen Suomi-idea syntyi Suomen asiain komitean piirissä 1810-luvulla, ja lähtökohta tälle ajattelulle oli se, että Suomen oli muututtava omaksi kokonaisuudekseen erottuakseen entisestä emämaasta Ruotsista ja toisaalta osoittaakseen eroavuutensa uudesta emämaasta Venäjältä. Tällöin kysymys oli lähinnä uuden hallinnollisen kokonaisuuden luomisesta sekä siitä, että suomalaisten, siis Suomessa asuvien, oli osoitettava olevansa keisarille kuuliaisista ja alamaisista.

Yleisesti ottaen ei kestänyt kovinkaan monta vuotta, ennen kuin kiintymys entistä isänmaata Ruotsia kohtaan ja epäluuloisuus Venäjää kohtaan vaihtoivat ikään kuin paikkaa. Jo vuonna 1816 von Haartman ja hänen kollegansa Pietarissa olivat alkaneet suhtautua Ruotsiin negatiivisesti ja epäluuloisesti. Pietarissa Suomen asiain komitean virkamiehistön kiintymys Ruotsia ja Suomen ja Ruotsin yhteistä historiaa kohtaan muuttui nopeasti Ruotsin-kammoksi ja reaalipoliittiseksi näkemykseksi Suomen asemasta ja suhteesta Venäjään. Myös kreivi Carl Eric Mannerheim, hallituskonselji/senaatin jäsen ja Turun ja Porin läänin maaherra, oli melko nopeasti muuttunut ruotsalaisesta ”patrioottista” keisari Aleksanteri I:stä ihailevaksi ”suomalaiseksi Venäjän keisarin alamaiseksi”. Hän niin kuin L.G. von Haartmankin moitti jyrkin sanoin lääninsä alueella asuvia entistä aikaa kaipaavia vuonna 1819 siitä, että vielä oli olemassa liian paljon suhteita Ruotsiin ja liian paljon kiintymystä menneeseen.

Millaisena Suomen poliittinen asema sitten konkreettisesti nähtiin? Suomen poliittista asemaa koskeva terminologia ei ollut vielä vakiintunut, selvä ero tehtiin valtion ja maakunnan välillä, joista jälkimmäinen (maakunta siis) oli pelkästään hallitsijan tahdosta muodostettu hallintoalue. Pietarissa Suomen asiain komitea käytti Suomesta

puhuessaan vuorotellen valtio ja maakunta – sanaa, mutta maakunta oli selvästi yleisempi. Merkittävän yleinen ilmaus oli ”privilegioitu maakunta”; katsottiin, että Suomi oli sille myönnettyjen privilegioiden ansiosta saanut poliittisen olemassaolon.

Autonomian ajan alkupuoli oli siis murrosaikaa säätyläistön suhtautumisessa itse Suomeen. Ruotsin vallan lopulla R. oli suomalaisille ”isänmaa” ja Suomi siitä erottuva osa, ”kotimaa”. Suomen jouduttua Venäjän yhteyteen uudelleen asennoituminen ei ollut aivan yksinkertaista, jotkut katsoivat menettäneensä isänmaansa ja säilyttäneensä vain kotimaansa, toiset taas päättelivät, että isänmaa oli nyt Suomi. Merkittävää on, ettei kukaan ajatellut Venäjää isänmaanaan.

Suomen asiain komitean piirissä omaksuttiin merkittävän johdonmukainen kanta isänmaan ja kansallisuuden suhteen. Katsottiin, että uusi poliittinen asetelma vaati myös Suomen asukkailta uutta henkistä asennoitumista, mm. G.M. Armfelt vaati suomalaisilta ”patriotismia” ja ”isänmaantunnetta” sekä tähdensi, että suomalaisten oli nyt luotava ”kansallis- eli kansalaishenki”. Isänmaantunne ja kansallishenki merkitsivät G. M. Armfeltille tunnustautumista suomalaiseksi ja toimimista sen mukaan. Armfeltin mukaan ”rauhamme ja menestyksemme riippuu siitä, että me rehellisesti ja täydellä sydämellä muutumme suomalaisiksi, sillä nyt on meidän yhtä vähän lupa valtiollisissa asioissa hutiloida ruotsalaisilla aatteilla kuin olisi kunniallista ja mielipiteittemme mukaista olla venäläisiä. Keisari tahtoo, että olemme suomalaisia, täyttäkäämme Jumalan nimessä tehtävämme.”

Myös valtiosihteeri R.H. Rehbinder katsoi, että Suomen kansa oli kielensä, luonteensa, tapojen ja ilmanalan takia erityinen kansakunta, vaikkakin fyysisesti heikko.

Muistelmissaan Rehbinder kirjoittaa, että ”Suomen kansalla omine kielinensä, traditioinensa, tapoinensa ja ennakkoluuloinensa sekä maantieteellisesti eristyneenä on jo niin sanoakseni kansallisuuden vaistoa.” Rehbinder piti tärkeänä, että suomalaiset tietoisesti tunnustaisivat kansallisuutensa: ”on jo aika, ja ehkä enemmän kuin kuvitellaan, että suomalaiset koettavat muodostaa itselleen kansallisuuden eivätkä vain matki sitä, mitä on ollut ja tapahtuu Ruotsissa. Tämän kansallisuuden tulee olla sellainen, että se sopii vapaalle ja lainalaiselle kansalle, mutta sen tulee myös lähentyä sitä maata, jolta olemme nauttineet suojaa ja hyviä töitä tähän asti.” Edellä mainituista lausumista voidaan havaita, että pitkälti ”kansalla” tarkoitettiin säätyläistöä, sen oli muututtava suomalaiseksi, tunnustettava suomalaisuutensa.

Suomen asiain komitean jäsenistä perusteellisimmin suomalaisuuden vaatimuksia käsitteli C.J. Walleen, joka eräässä muistionomaisessa kirjeessä vuoden 1813 lopulla kirjoitti, että Suomen kansakunnan pääosan muodosti varsinainen kansa, sen suuret massat. Walleenin mielestä Suomen kansa oli luonnostaan hidasta, ”se ajattelee, päättää ja toimii hitaasti”, ja on vanhoihin tapoihinsa piintynyt. Jos niitä loukattiin, se ” aluksi tulisi voitetuksi, ennen kuin se ehtisi nousta, mutta kun se kerran ryhtyy puolustautumaan, se taistelee kauan ja uhraa mieluummin kaiken paitsi ei oikeuksiaan.” Oikeuksiaan se ei unohtaisi koskaan, ei vihan eikä väkivallan edessä. --- Tämä kansa ei omin päin ja omasta aloitteestaan tehnyt mitään, ”eikä onneksi ole tapahtunut mitään sellaista, joka olisi saanut sen raskaan massan liikkeeseen.”. Toisen osan Suomen kansaa muodosti säätyläistö, jonka luonteenomainen asenne Walleenin mukaan oli välinpitämättömyys. Tämä johtui siitä, ettei Suomen säätyläistöllä ollut mitään omaa, joka olisi erottanut sen muista kansoista, ei isänmaanrakkautta, ei rakkautta kieltään eikä hallitustaan kohtaan, ”ja melko lyhyessä ajassa se varmaankin tulee kokonaan

katoamaan ja sulautumaan valloittajiinsa, jos jotkut muut syyt eivät sitä estä.” Pääsyy oli itsekkyyden henki ja tilanteen saattoi pelastaa vain Walleenin sanoin ”yksimielisyys meidän omassa keskuudessamme, ennen kaikkea niiden, joista yhteinen hyvä riippuu”.

Suomen valtioidea pani pääpainon säätyläistölle, joka oli johtava kansanosa. Suomalaisen rahvaan omintakeisuus kyllä tunnettiin komitean piirissä, kuten äsken lausutusta käy ilmi, ja Suomen kansalla katsottiin olevan oma ”kansallisluonne”. Yhteiskuntakäsitys oli kuitenkin hyvin staattinen sääty-yhteiskuntaan pohjautuva käsitys, jossa jokaisella säädylä oli paikkansa ja tehtävänsä, ja siinä tuli pitäytyä. Suomen kieli puolestaan käsitettiin yleisesti eräänlaiseksi montesquieulaiseksi ympäristötekijäksi, joka osaltaan korosti Suomen yksilöllisyyttä ja vastakohtaa sekä Ruotsiin että Venäjään. Suomi oli asukkaiden ”alkuperäinen” kieli, jonka edistäminen oli sinänsä suotavaa. Suomen kielen tutkimusta ja harrastamista kulttuurisena ilmiönä pidettiin hyvänä ja suotavana, sitähan ajankohdan herderiläinen kansallisromanttinen filosofiakin pyrki edistämään. 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Suomessa ryhdyttiinkin tutkimaan ja keräämään mm. kansanrunoutta sekä etsimään ”Suomen suvun” juuria Venäjän suomalais-ugrialaisten kansojen keskuudesta.

Yhteenvedon omaisesti voidaan todeta, että autonomian ajan ensimmäisten vuosikymmenien aikana suomalaisen ylimmän virka-aatelin isänmaaksi muuttui Ruotsin jälkeen Suomi, toisten kohdalla muutos tapahtui hitaammin kuin joidenkin toisten. Pyrittiin luomaan tunne siitä, että oltiin suomalaisia erotukseksi ruotsalaisista – joihin alettiin suhtautua negatiivisesti – sekä venäläisistä, joiden hallintotapaa ei juurikaan arvostettu ja joiden uskontokin oli toinen kuin suomalaisten. Tapahtui siis Suomen ruotsinkielisen ylimmän säätyläistön tunnustautuminen nimenomaan

suomalaisiksi. Tästä katsantokannasta huolimatta haluttiin pitäytyä suuren ja mahtavan Venäjän yhteydessä, jonka suojassa Suomen katsottiin voivan rauhassa kehittää omia erityispiirteitään ja vaurastua taloudellisesti. Siksi kaikinpuolista sivistyksellistä ja kulttuurista lähenemistä Venäjään pidettiin ensiarvoisen tärkeänä Suomen kehityksen kannalta. Tätä lähentämis- ja lähentymispolitiikkaa voitiin jatkaa aina Krimin sodan jälkeiseen aikaan saakka, mutta sen jälkeen Suomi-laiva muutti kurssia ja ryhtyi jälleen vähitellen ja vaivihkaakin etääntymään äiti-Venäjän syleilystä.